

A. GERGELY ANDRÁS DSc

andrasgergelya@gmail.com
címzetes egyetemi tanár (ELTE TÁTK)

Gyermekélet egykor és ma történeti- és jelenkutatásban

Child-life in former times and now in the historical research

DOI 10.14232/belv.2022.4.8
<https://doi.org/10.14232/belv.2022.4.8>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article:

A. Gergely András: (2022): Gyermekélet egykor és ma történeti- és jelenkutatásban. *Belvedere Meridionale* vol. 34. no. 4. pp 134–138.

ISSN 1419-0222 (print)
ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)
(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)
www.belvedere-meridionale.hu

DEÁKY ZITA – BALI JÁNOS (szerk.) (2021): *Gyermekélet egykor és ma. Az ELTE Néprajzi Intézet hallgatóinak írásai*. Budapest, ELTE BTK Néprajzi Intézet.

A tudástudomány és konvencionális intézményei, a tudásátadás egyetemi formái és a tehetség-gondozás felelőssége egyaránt épülnek a hagyomány olyan megjelenítésmódjaira, amilyenek az egyetemi kiadványok, melyekben oktatók és diákok közös produkciója illusztrálja a teljesítményt és eredményt. Talán még izgalmasabb módja ennek, amikor a gyakorlati tudás tesztje készül el, ráadásul olyan tárgykörben, melynek számos vonzata egyszerre tükrözi a konvenciókat és változásokat, létmódokat és felfogásokat, a társadalom műveltséghez, életmódhoz, létfelfogásokhoz kapcsolódó tradícióit és a mindezekről megfogalmazható történeti szemlélet jellemzőit. Ebben

az összefüggés-hálóban (vagy ebben is) lehet izgalmas tanúságtétel tárgyköre az a kötet, amelyben tizenöt pályakezdő a történeti tudományok több ágazatából érkezve, a választott tárgykör feldolgozásában interdiszciplináris tudás szándékával jelzi azokat az értelmezéseket, melyeknél a gyermeklét többoldalú megközelítése tárgyasul több változatban is: *Gyermekélet egykor és ma. Az ELTE Néprajzi Intézet hallgatóinak írásai*. Szerkesztette Deáky Zita és Bali János.¹ A kötet három nagyobb tárgyköre a *szocializáció informális tereit és alkalmait, az intézmények szerepét a gyermekek nevelésében*, valamint a *hatalom és nevelés* tárgykörét úgy tárja föl, hogy az egyképpen érzékenyít a hagyomány és az innováció, a család és a nemzet, a népesedés és a közösségépítés értékrendjeinek együttesére érvényes kérdéskörökben és kutatási tématerületeken.²

A szerkesztői előszó valójában nem is szerényebb, mint hogy a hazai társadalomtudományi gondolkodás e tárgykörrel, a gyermekek élete és értéke szempontjából fontos jelenségekkel foglalkozó Deáky-szakszeminárium anyagához nyújt értékes háttérrel, valódi oktatói elszántsággal írásonként bemutatva fiatal kutatót és témakörét, valamint a gyermekélet-kutatás egészéhez társító momentumokat is. /Tartozom itt annak jelzésével, hogy minden írás minden lényegi üzenetére nem tudok kitérni, de ezt a szerkesztők nemcsak elvégzik, hanem szinte ölelő karokkal tálalják, a kiadvány pedig elérhető tudományos adatbázisban: <https://edit.elte.hu/xmlui/handle/10831/61812/>. Ami az előszóban is lényeges szempont, ugyancsak erre az „ölelő” értékelésre és ennek társadalomtörténeti-néprajzi háttérére fókuszál. A gyermeklét társadalmi presztízisének növekedése a történeti időben („Ellen Key sokat idézett mondata, miszerint a 20. század a gyermek évszázada”) ugyan cáfolatot nyert a század évtizedeiben, elég „ha csak a háborúkra, a holokausztra, a Gulágra, a kitelepítésekre és politikai üldöztetésekre gondolunk. Mindenhol ott volt a gyermek, közvetlenül vagy közvetve, de részese a volt a 20. század minden eseményének és következményeinek...”, viszont eközben „a 20. század a gyermek évszázada lett a gyermekutatók szempontjából, és korábban mellőzött társadalomtudományi témák is, így a gyermekkor és a ’felnőttkor’ különböző szakaszai, a nők és a női szerepek önálló kutatási kérdésként merültek fel. A kulturális antropológiában és néprajztudományban is megjelentek az idősek, a fiatalok, a gyermekek és a nők, ezzel új témák és új utak nyíltak, messze kitérítve az eddigi kutatási horizontot. A gyermekkor magyarországi történeti kutatásait is Philippe Ariès munkája inspirálta, kiváló művelődés-, társadalom-, nevelés-, pedagógia-, szociálpolitika- és jogtörténeti művek jelzik napjainkig ezt az érdeklődést. Ariès könyve a téma néprajzi kutatásának irányát és szemléletét is meghatározta, és eljutottunk ahhoz az evidenciához, hogy a gyermekkor, a gyermek élete történetileg, társadalmilag, kulturálisan és politikailag meghatározott, éppen ezért változó, és megismerése az adott korszak társadalmának megértése szempontjából nélkülözhetetlen” – írja Deáky Zita és Bali János. Merthogy a gyermek ma már nemcsak a közösség és a társadalom egyre egyenjogúbb tagja születése előttől egészen haláláig, de „a gyermek és a közössége kölcsönösen alakítja egymást, ő és közössége kölcsönös viszonyban van. Ez a viszony a fogantatás, majd a születés pillanatától aktív és nemcsak a szülőket, hanem a tágabb közösséget is érinti, újra és újra megmozdítja és átstrukturálja azt. Ezen belül és ezzel együtt a gyermekkor az egyén életében önálló értelemmel és jellemzőkkel bír, és ez jelöli ki

¹ 264 oldal. ISBN 978-963-489-357-8

² Nem véletlen, hogy a kiadvány az ELTE BTK Közösségépítés: család és nemzet, hagyomány és innováció c. Tématerületi Kiválósági Programja keretében készült, melynek szakmai együttműködő partnere a Kopp Mária Intézet a Népesedésért és a Családokért (KINCS).

helyét és szerepét szűkebb vagy tágabb közösségében. Nem véletlen, hogy a társadalomnéprajzi kutatások nagy generációja közül majd mindenki, az 1930-as évek végétől az 1980-as évek végéig, letette a voksát a család, a gyermek és ifjak témakörében... /.../ Mindez fokozatosan, és nem is egyenletesen, de változásnak indult, a falvakban elhúzódhatott az 1960–70-es évekig. Felbomlottak a három generációs családok, a kétkeresős családdal megváltoztak a jövedelmi viszonyok, ezzel a fogyasztási szokások és az életmód. Elterjedt az, ami a 20. század elején még csak a nagypolgárok gyerekei számára volt elérhető, a gyermekszoba, és kizárólag a gyermekek számára tervezett bútorok, a játékvilág tárgyai, ruhái. Nem beszélve a mesekönyvekről, mesediákról, majd a mesefilmekről és megszámlálhatatlan mennyiségű rajzfilmről, az elmúlt időszak számítógépes játékeinak programjairól...”, melyek a leggyakrabban önálló entitásként, a társadalom figyelemre és méltó megkülönböztetésre érdemes tagjáról fogalmaznak ismereteket, aggodalmat, nevelési tervet, szocializációs modellt és a méltányosság eszközével sokszor egészen a kényeztetés eszköztáráig sok más egyebet is.

Nem volt hát véletlen, hogy az immár ebben a társadalmi miliőben szocializálódott néprajz-szakos diákok számára 2020 őszén a gyermekélettel foglalkozó szakszemináriumot indítson az oktatók egy köre részint még végzős hallgatók, köztük doktoranduszok részvételével, akik azután saját munkáiból hozták a néprajztudomány és a társtudományok együttes érdeklődése által körülhatárolt tematikus írásokat. Ugyanis „a néprajz magába foglalja a társadalomtudományi és a humántudományi nézőpontokat, a történeti- és a jelenkutatás módszereit is. Egy olyan tudományok írásai olvashatók tehát a kötetben, amely kapcsolatban áll a történettudománnyal, a szociológiával, az irodalomtudománnyal, a neveléstudománnyal és a kulturális antropológiával is. Így jött létre ez a kötet, amelynek több tanulsága van. Részben, bár kaleidoszkóp-szerűen, de megmutatja, hogy a 21. századi fiatal néprajzos generáció is nyitott mind a történeti, mind a jelenkutatásra, a hagyományos néprajzi témák mellett az új, a 21. századi társadalmi kérdések felvetésére is, valamint képes új szemlélettel, új értelmezéssel közelíteni hagyományos témákhoz. A tizenöt tanulmányt tartalmazó kötet fontos hangsúlyváltásra is utal a társadalom- és a humántudományokban, amelyekben kulcskérdés, hogy kik és kikről írnak dolgozataikat. Az itt szereplő írások különböző oldalról és szempontból a gyermekről és serdülőkről szólnak, a szerzők többsége pedig az ifjú generáció tagja. A dolgozatok főszereplője a kis- és a serdülőkorú gyermek. Ez azonban csak látszólag van így, mert valójában – történeti, gazdasági, társadalmi és a politikai kontextusban – az őt körülvevő család és a felnőtt világ jelenik meg itt, és rajtuk keresztül látunk rájuk és a 20. század történéseire, rápillantva a 21. századra is. Nagyon fontos, hogy majd’ minden dolgozat a hagyományos néprajzi adatsorok, tények és értelmezések mellett rámutat a politika szerepére is, amely alapvetően meghatározta és ma is meghatározza mindenki életét, így a gyermekekét is. Így volt ez a két világháború között, az államszocialista korszakban, a Rákosi- és Kádár-rendszerben, a rendszerváltás utáni harminc évben is. Az üldöztetéseket ugyanúgy, mint a gyermekvédelmi törvényeket, a szociálpolitikai intézkedéseket, oktatási, szociális intézményeket, ezek működését és az ezekről való gondolkodást a politikai ideológia alakította. Az írások tudatosan elkerülik a gyermek–felnőtt dichotómiát, ahol a gyermek a felnőttvilággal ellentétben, a felnőtthez való viszonyításban, egy ellentétpárban jelenik meg. Ez igaz akkor is, amikor különösen nehéz helyzetben lévő, szegény környezetben vagy éppen szülők nélkül felnövő gyermekek szocializációját formális vagy félformális intézményhálózat, s megannyi névtelen hős: nevelőszülők, pedagógusok

segítik. A szerzők, ha mozaikszerűen is, de rámutatnak arra, hogy a gyermekek többsége egy meghatározott közösség felügyelete és irányítása alatt állt, és számukra a felnőtté válás útja kijelölt keretek között folyt. Hagyományosan a család és a rokonság, valamint a helyi és felekezeti közösség jelölte ki a határokat, biztosította a háttérrel, és gondoskodott arról, hogy a gyermek elsajátítsa mindazokat az ismereteket, értékeket és viselkedési normákat, amelyekre mindenkinek szüksége van az életútja során, és ami lehetővé teszi boldogulását szűkebb és tágabb közösségeiben, és hogy azok erős építőelemévé váljon...” (9-10. old.).

Épp az utóbbi jelkép, a közösségbe nevelődés izgalmas tematikája lett témaköre Keresztény Csenge írásának (Táncba nevelődés az 1947–1995 közötti néptánc filmek tükrében), de Szevényi András párhuzamos témaköre (Szocializáció és vadászat. A vadásszá nevelődés folyamata), Németh Eszter gyermekfényképeket áttekintő száz évnyi családi fényképalbum-analízise is jelzi a tematikus horizont szélesedését, Csibi Krisztina a bukovinai székely társadalom bácskai, 1941–1944 közötti időszakban jellemző gyermekszerep-vizsgálattal, Grunda-Wettstein Angéla a család és ünnep a lelki egészségre ható miliő-elemzésében, Béres Sándor a „kezesbárány etnopedagógiai szerepéről” szólóan is újdonság szempontokat jelenít meg, Pintér Zita pedig a 21. században menstruáló lányok körében épp a nővé válás tárgykörére összpontosította kutatását.

Talán kritikai észrevétel lehetne, hogy (éppen Ellen Key ideája jegyében) mintha e dolgozatok nem tekintenék „intézménynek” magát a személyiséget, a hitet, a világkép komplex szerepkiteljesítő funkcióját, a világképek intimitásában megbúvó identitások intenzitását, aminek szakirodalmában épp a 21. században már kezd erősen ismertté válni. Talán ezt tükrözi a második fejezet (INTÉZMÉNYEK SZEREPE A GYERMEKEK NEVELÉSÉBEN), melyben az állami gyermekvédelmi rendszer (Kiss Nóra), egy cigányiskola története (Talabér Flóra), a devecseri Biztos Kezdet Gyerekház hatása (Baranyi Janka) és a nevelőszülői hálózat társadalomnéprajzi jelentősége (Erdős Zsófia) kap funkcionális vagy összehasonlító áttekintést, sőt az előképekkel együtt (pl. Szűcs Enikő Viktória gyermekjáték-gyűjtési felhívásokat elemez a Néptanítók Lapjában) olyan történeti komplexitásba kerül mindez így együtt, aminek Ariès részint gondolatindító hatását tekintve is máig ható inspirációt és érdeklődési fókuszot köszönhetünk. De immár az, hogy e tárgykör bekerül egy néprajzi szemléletmódba, a jelenkutatás igényével és késztetéseivel, bizton jelzi, hogy a tantárgy oktatói számára mindez a komplex kultúrákutató elfogadott szemléletmódját hordozza, sőt magában a továbbadás gesztusában egyszersmind jövőjét is részben.³

Mindezekre is épül a harmadik fejezet (Hatalom és nevelés) anyaga, ahol a térben és időben behatárolt gyermeklétfomák mutatkozásaiból kapunk részletrajzokat. Kiss Nóra itt a zalai olajvidék gyermekeit mutatja be, Tóth Gábor a Lenin-tanyán működő zárt táborban 1950–1953 élő gyermekorsókat ismerteti, Vámos Gabriella *Az edzett ifjúságért a Kádár-korszakban* mozgalmi ideát teszi elemzése tárgyává, Svégel Fanni a Kádár-korszak politikai-társadalmi szervezeteinek gyermekvédelmi tevékenységéből emeli ki a Somogy megyei példát.

³ Talán érdemes jelezni, hogy Deáky Zita munkásságának jól meghatározható része szól a társadalomnéprajz és a történeti néprajz olyan kérdésköreiről, mint *A baba a magyarországi népi társadalomban (18. század vége – 20. század közepe)* (1996), *A gyermekmunka első kérdőíves vizsgálata* (2015), *A gyermekmunka fényképeken* (2019), *Gyermekek és serdülők munkája Magyarországon: a 19. századtól a második világháborúig* (2015), *Cigány gyermekek a családon kívül* (2014), *Idősek és fiatalok – generációk egymás mellett és egymásért* (2013), *A vallásos nevelés hagyományai a családban* (2012), „*Jó kis fiúk és leánykák*”. *A kisgyermekkor történeti néprajza Magyarországon* (2011), *‘Krász Lillával’ Minden dolgok kezdete. A születés kultúrtörténete Magyarországon (XVI–XX. század)* (2005) stb.

A kötet jelentőségét egyúttal jelentéstartalmai adják. Részben azért, mert ilyenyszerű kötet a roppant sokféle gyermek-fókuszú publikáció mellett sem túl ismeretes, hovatovább alig is van. De éppen amivel ismertetőmet kezdtem, lényeges itt: a társadalmi tudásról és a tudástársadalom önképéről sem tudhatunk sokat, ha nem hallgatjuk meg önnön vallomását azoknak, akik a nemzedékek szerepét, funkcióját, szerepváltozását, jelentőségét és jelentéstartalmainak megmutatkozásait tárják fel komplex kultúráképek révén: „kötetünk nemcsak egy tanulmánykötet a gyermekéletről, hanem az ELTE BTK néprajz szakos volt és jelenlegi hallgatóinak világáról, gondolkodásáról is képet ad...” (12. old.). A jelenkor kultúrákutatóinak és éppen a társadalomnéprajz újabb tematikáinak elemző szemléje pontosan ezért illeszkedhet a kortárs összegzések és interdiszciplináris tudások folytonosan átalakuló rendszerébe, a tudománytörténet új tárgyterületeinek is részévé válva.

